Vovchok, Marko (pseud.)
Від себе не втечеш.

Title transliterated:
Vid sebe ne vtechesh

0. Ціна 30 сот.

О ВОВЧОК.

ВІД СЕБЕ НЕ ВТЕЧЕШ

Оповідане.

Галицька Накладня
Якова Оренштайна в Коломиї.

В оправі коштує 50 сот.

Марко Вовчок.

Від себе не втечеш.

Оповіданє.

Галицька Накладня
Якова Оренштайна в Коломиї.

Printed in Germany

З друкарні А. В. Кисілевського і Ски в Коломиї.

Від себе не втечеш.

I.

Був у нашому селї чоловік — Чорнокрил Павло звали, а в його жінка Ганна. Обоє вони були сироти, побрали ся й жили собі двойко.

Він був чоловік поважний і ходив усе понурою, а серцем був палкий на віки. Не многомовний, а коли вже розговорить ся, то паше його кожне слово поломям. Був із себе чорнявий і хороший дуже.

А вона молоденька, люба та мила, з ясними очима, з веселим серцем, — коло його як пташенятко звиваєть ся... В досьвіта, раненько, вона вже прокинулась, вже робить і співає, було й сусїд порозбужає своїм голосочком. Чуєш було на сьвітанню:

Устану раненько,
Умиюсь біленько...

Слухаєш, — а тут і сонечко сходить...

Бувало, що той Павло похмурий такий сидить, а то і словом її гірким зачепить, — вона терпеливодушна, ясна та весела. Він

у чому помилить ся — вона себе повиноватить; він її скривдить — вона його перепрошує. Ти в мене не жінка, — було Павло їй говорить, — ти в мене дитина добра. Ти того біди-лишенька людського не знаєш, не розбираєш...

— А тобі важко дуже? — спитає та близесенько сяде коло його, дивить ся так то вже любо, так то вже ласкаво жалує!

— Мені важко... Доля лихая, люде недобрі, вбожество гіркеє... мені важко!

— А як би я із тобою журила ся?

— Ні, моя ясочко, проживай веселою. Як гляну я на тебе часом, то і сам розважу ся: тобі, бач, усе сьмішки та втішки, — воно й краще. А коли-б ти ще засумувала, — бідна тоді голова моя! Важко самому журитись, а ще важче буде, коли й ти затужиш, а моя несила розважить тоді... Хай Бог боронить! Проживай, моя ясочко, веселою!

— То й добре! — одкаже йому, всьміхаючись. І жили вони собі вже три роки побравши ся.

Тоді женивсь наш пан молодий і поняв собі багату жінку: везли за нею посагу — Господи-сьвіте! Наче чумацька валка з Криму йшли.

Наїхало за нею і хлопців і дівчат кімнатних, і шевців і кравців, і прачок і швачок.

У дворі панському наче рій вироїв ся: людей-людей!....

Почали ся пири та бенкети, музики та танці: — гуде будинок.

Такеньки уся зима зимська перезимувалась.

Дожидали пани якогось празника собі, сад прибирали — загадали чоловіків пригнати на ту садову роботу. Сад панський великий... У йому і хатиночки побудовані, у йому і бесідочки... Одна ще була така, що на версі, на даху, місяцеві роги стреміли... На те, щоб сього треба для чого було — ні до чого воно, а так то вже — аби було: звісно, пани — що хотять, те й роблять. Там і лавочки і столички і мраморяні панни — русавки, чи що — і жвавий хлопчик якийсь із луком та із стрілкою націляв ся з-за рожевих кущів.

От і клопотали ся чоловіки у тому саду: пісок возили, східці по згірю направляли та містоки через рівчаки ладили. Спішної треба було роботи і ото тамечка вони робили з раннього ранку до пізнього вечора.

Саме тоді весна молода йшла. Вже вода ставна леліла і стали поскакувать щучки дрібненькі, а в рівчаку струмочок забурчав: заворушивсь на дереві листочок і червоненький усик попустив. Вже травичка стирчала з землї оттеплої; вже бжола за обніжжю летіла,

гудучи. Вили ся між деревами якісь сїресенькі пташечки, малесечкі, з пишаннєм своїм веселим; верба у жовтім пушку диминїла, а на вербі сорока сьміслива скреготала. Вже вечоріло та вечоріло... На селї вже гомін стишав ся; люле йшли з панщини. Вертавсь і Павло до дому.

Ішов він садом із своїм возом порожним та про свою долю думав понуро. На весну вбогому чоловіку труднїйше, — запаси вже пожив, а новини не дождав ся. І думав він собі, в кого то хлїба позичати, якому доброму чоловікови вклонитись треба буде... А було тихо та тихо, тільки хрущі гули, лїтаючи. Коли, чуєть ся йому, наче хто сильне ридає неподалеку. Він зупинив ся прислухав ся — ридає-плаче хтось поза блигомими кущами. Він ті кущі потихеньку прогорнув — сидить дївчина на лавочцї, попустила свої руки білі в великій тузї, росють дрібно сльози її обличе молоде. Він дивить ся та дивить ся. І довго дивив ся без жадної й думки, а так от, як на сьвітову зорю дивлять ся, що яка то гарна вона та ясная.

Скинула дївчина очима... Як побачила — стрепенула ся, здивувалась, злякала ся.

— Звідки ви? До кого? Чого ви? — запитує.

— Як сильне ви ридали! — одказав.

Нічого не прибрав більш їй одмовити. Вона як заридає знову!

— Боже мій милий! — скрикнула, — се вже не первий отак я вечір ридаю! Сьвіт уже мені не милий, а Господь смерти не посила!

— Ви за молодою панією, мабуть, придані?

— За нею... Ох, лихо моє та тяжкеє! Завезли-ж мене в чужу сторону, — нещаслива головонька моя! Хоч усюди гірка наша доля, та все таки між своїх людей легш: кожного я знаю, мене кожне знає; там мені і стежечки знакомісінькі, хати усі відомісінькі, — там земля ріднесенька! А тут от, на чужині, так як у темному лісі, так як на морі!...

Та так то вже плаче, жалкуючи ся-нарікаючи, такими то вже сльозами ревними.

— Важко буває чоловіку! — промовив Павло.

— Ох, як же важко! Мука живая!...

Вона усе сльозами вмивала ся, а він стояв та думав: нещаслива якая! А молоде! Хороше!

— А ви? питає — дівчина крізь свої сльози, — ви, мабуть, тут робите у саду?

— Робимо.

— Давно?

— Сьогодні у перше нас поставлено.

— То то-ж бо я наче нікого не бачила, а я що вечора тутенька туляю ся, сьвітом нужу та тужу... А довго вашої роботи буде?

— Та коли-б в два тижні ввібралось!

— Гостей дожидають пани...

— Чули. То-ж бо для їх і стояти день при дни — з ночи до ночи...

Та озирнеть ся — округи темнісінько зовсім, воза свого не бачить. Схаменув ся тоді.

— Бувайте здорові! — промовив дівчині та хутко похопивсь. Одшукав воза на полянці: воли пасуть ся панським зіллєчком викоханим... З'їхав на дорогу; тоді оглянеть ся назад — нічого не забачив: усе застелила мла вечірня пахучая. Дотягнув він до дому потиху, усе думаючи про пригоди людськії...

На порозі його Галя стріла — веселим своїм голосочком питає; сумно він їй одмовляє своє слово.

Вона у хату веде, засьвітила сьвітло, стіл уже застелений. Буханчик хліба на столі лежить та ніж. Сів Павло біля столу, схилив голову на руки.

— Ось і вечеря наша, — промовляє до його Галя, сідаючи поруч.

— Позичений? — каже Павло, краючи хліб.

— Оддамо, серце, оддамо новиною. Сей

рік зарідливий буде. Подивитись на руна польові: жита такі, що й вуж не пролїзе.

— Ти в мене і торік пророкувала гарне полїтє так саме. Ти куди глянеш, то всюди тобі золоте вербя росте!

— Люде сподївають ся...

— Ет! Сподїванки людські!... У кого се ти хлїба позичила?

— У Микити у Румая.

— Довго, мабуть, гнув ся — не давав?

— О, де-ж там! І трошки нї! Зараз, таки зараз дав, із милою хіттю, Се добрий чоловік — Румай.

— Ох, добрі люде! Добрі люде! промовив Павло.

Тихенько його Галя обійняла і тихенько до його пригорнула ся. Почала розмову; всьміхнула ся — не дивить ся; припала до його — не пригорнув.

— Скажи менї словечечко, серце! — просить його.

— Нема в мене слів хороших; тобі гірких не треба!

— Чого ти такий, голубе мій? Ти менї скажи, яка нам біда?

— Хіба ми давньою бідою не вдоволимось? Тай сьвіжа не забарить ся. Чого-чого, а сього у повнї буде!

— На що такеньки говорити, моє коханнє! Перейметь ся й добро нам, аж Бог дасть...

— Отже й дожидай того добра, що не прийде, а терпи лихо, що вселило ся! — Випроставсь із її рук тай сїв собі оддалїк.

Кипіла в його душа, наболївши, наскорбивши. Не виносливо йому слухати було про сподїване добро, надїю веселу. Милїйш би йому було почути гіркої скарги, наріканнє жалкеє... Рїднїйша-б йому та душа була, що нидїє в самогризотї, вистливійше те серце, що ворушить ся од жалю гнївного та од туги важливої...

Глянув він на Галю: вона на його дивилась ясними очима своїми: тихі сльози одна по другій бігли по обличчю, а уста все наче всьміхали ся... Не пожалував її, а стало йому якось уразливо, негарно: — вона чого плаче, дитина нерозумна?

— А все-ж добре... чого плакати заходила ся? — каже їй.

— Ти смутний такий, мій голубе!

— Не плач ся на моє горе! Не тобі його оплакати! Годї-ж бо! — Вона обітерла сльози і до його знов прийшла, пригорнула ся.

— І добре, як ущухла! — промовив гірко.

Вона тихо коло його сидїла, як коло недужого. А йому важко було та тяжко... Хотїв би він одхитнутись від неї, так вона та-

кеньки пригорнулась, біднесенька, що слова гіркого уста не вимовили. Була се в його при йому добра дитина й мила, та йому чужа-чужісінька... І пригадала ся йому та дівчина плачуща... Став він дивитись у віконце, у той вечір темний вдивлятись, задумав ся... Що таке йому Галя його невсипуща щебетала, як його розважала, — він не чув. Він мовчки до її голосочку дослухав ся, як до леління води тихої, та думав собі... Добре йому впали у памяти ті очі сяющі, ті слози блискучі, слова ті жалкі та жаркі... І той вечір весни молодої і навіть та квіточка бузкова, що пахуча розгортала ся в темному вечорі.

II.

На другий день робив Павло у саду, не знимаючи голови похилої, робив як тії люде роблять, що хочуть свою журбу втомою поневірять... Придавсь і сей вечір темний та пахущий, як учорашній. Після усіх побрав ся Павло до дому. Ішов він та думав, дівчину згадував: чи то-ж і сьогодні плаче вона?... Як то вона журить ся журно... Яка то віком молода, яка вродою хороша!... Чи жив її батько — матуся? Які собі люде?... І як вона спершу там жила у свойому селі, і кого краще од усіх сподобала тамечки і як розлучила ся?...

Думу, думу в його було, як того шуму на морі, та все об дівчині, усе об неї.

— А ось я її, либонь, і побачу, — подумав; коли вона йому назустріч, з-за соснини уявляє.

— Добри-вечір! — промовила.

Він іздрігнувсь, мов нахідка йому несподівана...

— Добри-вечір! — одкаже їй, та наче ще й „славний вечір“ — сказав...

Вона його пита, чи дуже втомивсь на роботи?

— Ні, — одвістив.

Пита, чи трудна в їх панщина?

Каже: трудна.

— Та по панщині усі до дому, до своєї хати, ідуть на спочивок, — у мене бігма тепереньки ані хати, ані господи...

Зговорила... сльози покотили ся, посипались по личку...

Тронуло ся серце в Павла, та наче не з жаління, наче з радощів. Якось любо йому було бачити сльози ті, якось мило. Не думав він спиняти їх, не хотів слова мовити. Стояв, дививсь — от мов би знайшов, що шукав, що треба було, тай став: і любує і радіє — найшов, чує...

— Боже-ж мій милий! Як важко! — промовила до його. — Чи усім так важко

буває? Парубкам, як дівчатам?... Та парубок не заплаче, мабуть, такеньки, от як я...

А Павлови чуло ся, що вже в самого око застила зльозою... Одкаже:

— Чому?

— Кремезні люде, славлють... Як вас зовуть? — спитала.

— Павло.

— А на прозвання?

— Чорнокрил.

— А мене зовуть Варкою, по батькови я Линівна.

— Сумуєте ви дуже у нашій стороні? — їй каже.

Стиснула вона білими руками, влила ся знов слїзми...

Він неначе того й жадав і змовк.

— Ходїть, — промовляє вона крізь сльози, — ходїть за мною, подивїть ся!

Веде його на згірочок тай показує — простягає руку в далиню: у присмерку ледві-на-ледві по степу росяному шлях мрів ся...

— Се, — каже, — се шлях на мою сторону.

Поглянув він на той шлях, тай в його серце розжалїло ся, як наче од свого власного смутку...

Стояли собі, забувши що час не стоїть...

Вона питала, чи є в його мати? Чи батько живий?

— Нема в мене ні батька, ні матері.

— Як і у мене, — каже, — і я сирота.

Любо йому було те слово почути, як же любо! Коли-б родина була в його — сам би відцурав ся тоді.

А жінка? А Галя його?...

І промигнула вона в його по душі, як холодний вітер і вже ніяк не зміг він ані мислї одігнать, ані занедбать думки тієї: наче холодний вітер, кажу, віяв по душі з тією думкою.

А дївчина пита, де його хата стоїть? Які в його сусїди?

Він розказав, де його хата стоїть, поіменував сусїд своїх — не наменув тільки про Галю. Йому усе чогось здавало ся, що ось-ось поспитає дївчина в його: а жінка ваша? — і серце йому омирало...

Півнї заспівали по селї.

— Та вже пізненько! — промовили обоє разом. — Се вже перві півнї співають.

— Прощайте! — каже Павло.

— На добраніч! — привитала його дївчина, зникаючи у темноті.

Бачили ся і на третїй вечір, бачились і на четвертий; стали сходитись що дня. Смеркає, вечір, — вони й стрічають ся. Він

не просив виходити, не казала вона: — „вийду“ — а якось сам він дожидав, вона сама вийшла. Розмовляють, розпитують ся, розказують. Він ізгадав, як служив колись у лихих людей наймитом... Ніхто ще такечки не нарікав на його долю недобру, ніхто ще такими сльозами бідування його не оплакав — жаркими та гіркими — так то йому здавало ся — як ся дівчина чужестороння. Вона знов йому вимовляла свій жаль, свою тугу на серці... Як же жалував, як спочував! Аже й на сьвіті йому не було ще такої другої безщасної, такої любої дівчини!

День по дню минає, вечір по вечері, а вони собі усе сходять ся та говорять, та усе лучче звичають ся. Скаржить ся дівчина на тугу, а вже в самої серце дуже весело чогось стрепехаєть ся — туга тая розподаєть ся наче. Жалує він її слези журливиї, а ще лучче — любує поглядом ласкавим. Спершу дожидали побачить ся так, як дня соняшного, що його дожидає чоловік і радіє, — оджпвіє дождавши ся; а далі вже стали дожидати з тугою пекучою, зі смутком нетерплячим, як кохання того дожидають...

А вжеж! Покохали ся! А ті любощі — немощі — гірш вони над усі болещі у сьвіті, не одходить від їх ні жодна воріжка-знатниця... Вже й літечко красне розповнило ся,

цьвіло, а Варка все ще не знала, що він жонатий. Чи то-ж село маленьке, чи то-ж усіх назнать ся? А вона-ж із двору панського не виходила. За його ніколи не говорила нікому і ніколи не питала нікого. А Павлови все важче та важче ужити ся. Те кохання, що його оджививило, живу й муку йому собою завдало. Частесенько-часто, сидячи поруч із дівчиною, роздумував ся він про свою жінку; слухаючи дівчину, чув ся йому голосок із його хати... А прийде до дому, й нудно й трудно, і уразливо і соромно... Шукає-питає якого діла — робота рук не йметь ся: заговорить — гірка його розмова, ущіпливі слова... А Галя все так, як і була — привітна та ясна. Як уже він не вередує, вона догожда. Бувало, чого вже вона не почує, чого він не скаже, як не зневажить, а вона: — „голубе мій! Серце моє!“ — Обніме свою голову він, тай із хати утікає.

Душно йому було коло Галї — від жалю, від суму: від її погляду люблячого ще скрутнійш... біг він до дівчини — чорна туга з ним... Давно вже хотів він признатись, що жонатий, та не признававсь. Далї одважив ся — треба!

З тією думкою прийшов він до неї; вона його дожидає, кинула ся до його, своїм

питаннєчком хвитким не дала йому вимовити слова.

— Чого такий? — жалує його. — Чи нездужаєш? Боже мій добрий! Нездужаєш? Скажи! Чому не говориш? Говори бо! — А сама так і припадає до його.

— Я жонатий, — хотів він вимовити, та каже: — дівчино! Чи любиш ти мене вірно?... Чи щиро?

— Більше батька рідного, більше матусї питомої, краще сьвіту красного, лучче свого житя молодого!...

Тай пригорнула ся до його, як дитина до матери.

Обійняла його велика туга, сум сумний.

— Дівчино, — говорить, — я жонатий, в мене жінка є...

Вона як була коло його — і не одхитнулась: — Що? — питає.

— Жінка є в мене... Чуєш, дівчино? Знатимеш?

Схопила ся вона.

Се жарти такі, чи правда така?

— Правда щирая...

Стенулась од його бігти, сама себе не памятаючи.

Він не пустив; за руку держить, прихилєє до себе.

— Годї! — погукнула на весь голос

свій, аж загуло у темноті. — Чого тобі треба? Де-ж твоя жінка? Веди мене до неї, нехай побачимо ся! Пусти мене! Я тебе не хочу! Я жити не хочу у сьвіті! Як я тебе покохала, лихого чоловіка!...

— Серце моє! Не плач, пострівай, — промовляє до неї, наче-б справді мав чим втішити її й порадити, — не кидай ти мене, — просить, — не втікай од мене!... Не кидай!

— Не кидати? Як же мені бути з тобою, з чужим чоловіком? Чужий, на всі віки чужий! У тебе Бога нема!... Нехай же так важко тобі, як ти занапастив мене!

— Тебе і себе, дївчино!

– Іди-ж собі геть від мене! Іди!... Щоб не бачити тебе! Щоб тебе не чути!... Лучче-б ти вмер... Що-ж мені робити? Що мені діяти?... Не кидай мене при лихій годині, — пожалуй!

І обіймає його і ридає і благає...

Не покину! Вже пізно нам розлучатись. Я тебе поки житя мого не покину!

. . . .

Сперву вже повівало лихо над тим коханєм, а се впрям поняло, як вода. Як не бачуть ся — гіркий сьвіт, а побачуть ся — ще гірший. Сидять, було, просижують ніч темну рука з рукою, а в серці горенить мов отрутою.

. . . .

— Розкажи мені, будь ласкав, яка твоя жінка? — промовила Варка.

— Як же мені розказувати? — спитав. — І на що питати?

— Розкажи мені, розкажи!... Чого одвертаєш ся? Як в мене нічим хвалитись перед тобою, ти мені похвали ся!... Яка-ж вона? Яка краса її?

— Вона хороша.

— Спасибі Богу! Любить тебе?

— Любить.

— І жалує?

— Жалує.

— І добра? Й люба?

— Добра й люба.

— Чого-ж тобі ще треба? Чого коло мене ти шукаєш? — погукнула. — Іди до своєї хати, до милої жінки!

— Годі, дівчино, годі! На що розпитувать? Не так було-б мені свою праву руку одрубати важко, як тую правду визнати-вимовити. Пожалуй ти лучче моєї бідної голови!

Вона вирвалась із його рук.

— Де ти з нею пізнав ся? — пита.

— Тут у селі.

— І дуже вподобав од разу?

— Вона мені до вподоби була... А за що ти мені муки завдаєш, дівчино?

— І хутко її посватав?

— У пів року.

— Мав час на роздуму! Пів року знали ся! І часто бачив ся тоді з нею? Що дня?

— Що дня...

— І от, мов устала перед очима його та осінь тепла та ясна, коли він побрав ся з Галею як тоді на полї серпи блискали, а на ланах широких коси дзвенїли з рана, а в вечері до села тягнули важкі вози, хитаючись; викладали ся стежки коло кожної хати, по усїх дворах чули ся голоси веселі; як червонїли рясні яблука по садках; черкаючи крильцями, пурхали в гильках пташенята... Згадало ся, як він вів Галю з церкви у рутяному віночку; як у його вбогенькій хатинї веселїйш стало і як запахло сьвіжими квітками за божничком... Гірко йому все теє пригадало ся, як гірко згадуєть ся добро, що було колись тобі на віки миле і тебе не зрадило воно, не перейшло, а одбіг його сам чоловік невситимий. Нїкого було йому винуватить, нїчого осужати, тільки хіба — себе самого... В його на руках дївчина його люблена ридала... Плакав і він того вечора сльозами...

III.

Занедужала Галя. Ішла якось по роботї з поля, у день душно було, а тут — де взяв

ся вітер, буря, дож ливний — захододила ся вона тай занедужала.

Лежала собі сама душею. Доходили молодиці знайомі навідати; на швидку пожурять ся, пожалкують, тай до свого діла поспішають ся кожне. Павла вона сливе й не бачила: — у досьвіта йде на роботу, а вертаєть ся трохи не о півночи.

-- Де він буває? — думало ся їй. — Коли-б він ходив межи люде, чула-б од молодиць; а молодиці питали ся, чому се її чоловіка не видко ніде. — Де-ж він буває? Десь на самоті тужить, як колись... Згадала вона, що колись ще, як зазнавала ся із ним, вона його одшукувала в лузі по над річкою, або у гаю — самого з журбою своєю; чи-ж тепер такеньки? Тоді він зрадіє, було, її забачивши, — тепереньки втїкає... Чи-ж розлюбив? І як се розлюбляють? І за що? І чому? І на що? Думаючи і почує, що влита сльозами... „Отсе, отсе, — говорить сама до себе, мов дитина плачу... Отсе!“... А сльози таки лють ся невпинимі... Втомить ся — роздрімаєть ся, все округи мішатись починає у вочах; що дослуха — наче крізь воду проточну, — тільки чує добре серце своє, що болить воно рівно, однаково, болем болющим...

— Такеньки минув тиждень, коли їй вже

зовсім недобре стало. Частійш почали молодиці убігати; причапали старі баби, охаючи. Усі уходили в хату обережно, сиділи поважно — ніхто не всьміхнеть ся; розмова тиха.

— Мабуть, мені помирати? — спитала Галя.

— Смерть не виміча нікого, моя дитино! — одказала їй стара бабуся, зовсім уже біла сама.

— Ви пожили вік, бабусенько... — промовила Галя.

— Пожила, доню... Смерти од Бога дожидаю.

— А я не сподївала ся своєї такеньки хутко...

— Вона приходить непрошена, моя дитино!

— Он торік умерла Катря Кравчиха — молоденька, як ягода була, — озвалась чорнява та жвава молодиця, пестячи дитину на руках.

— А Грімченка забули? Який парубок хороший — царство души! — пригадала друга, зітхнувши.

— Люде молодиї які мруть! — додала бабуся, схиливши ся на руку журливо.

День минав, мінивсь на вечір. Діти поснули на руках у молодиць; стали усі одна по другій розходитись.

— А що се твого чоловіка нема? Вже люде з поля поприходили, — каже на Галю стара бабуся.

— Він зараз прийде...

— Може куди завідав? Вбожество ваше, моя дитино!... У кого він позичає?

— Я не знаю, бабусю...

— То я посиджу з тобою. Як тебе саму кидати?

— Ні, бабусенько, він зараз, таки зараз... Прийде!... Не клопочіть ся, ідіть собі до дому.

— Моя голубко, я при тобі побуду... При такій недузї самій не можна. Хто віченьки затулить, як твоя смерть прийде? Смерть не вість несе...

— Ні бабусенько, ні, зозуленько, він прийде, не забарить ся... Я вже й одужала трохи... Здоровійш мені. А ви не турбуйте ся, вас дома діти дожидають, унученки за ворітьми, повибігали... Вас дома виглядають, не спатимуть...

— Не спатимуть таки, правда! Дожидають, мої голубята! Отсе як побачуть, із ніг мене звалять, тая пустота! А тобі-ж полегшало, доню?... То й добре! Спасибі Богу! Прощавай, дитино!

— І пішла собі старенька до дому. Галї наче легко зітхнуло ся. Усї їй мішали; здавало ся, що швидче вона його діждеть ся,

як усі порозходять ся; що хутче тоді його побачить... А його нема тай нема — і довго не було. Говірка на улиці, тупаннє, ворота рипали, віконця стукали, — усе чула Галя... Все його не було... Далі вже стихло село, стемніло темно, ніч... Тоді він прийшов.

Вона руки до його простягла у радощах.

— Павле! Ходи сюди до мене, серце!

Він до неї доступив і став.

— Схились до мене... Підведи мене трохи.

Він схиливсь, підвів її, слова не мовлячи.

— Павле!... кажуть... я вмру, мені тебе кидати жалко-жалко!...

— Він ввесь затрусив ся.

— Голубе мій! Коли-б же моя сила, я-б тебе над усім постановила.., Я буду Бога прохать, щоб тобі роскоші, щоб тобі добре усе... Я люблю тебе рідненько!

Взяв його острах якийсь сумний: здавало ся йому, що сама смерть холодна коло його поруч; хотів бігти — не зміг ухитнутись із її ручок замлілих.

Щось вона ще говорила йому, та вже невиразно, невиразно, нишком; очі заплющились, ручки опали...

Він кинув ся до віконця — одсунув, кинувсь до дверей — відчинив, дихнув важко-глибоко з грудей... Озирнувсь — вона лежить, тільки дише... Сів він да й просидів цілісіньку

ніч біля неї прислухавшись, чи не дише, думаючи: ось-ось перестане...

На другий день Галї ще гірш і третїй і четвертий; всї смерти її доглядають... Лежить вона, очі все заплющені, нїчого не чує, не знає...

Ідуть дни, полегкости нема їй. Із Варкою що дня Павло бачив ся на швидку. В розмову вона не заходила.

Зійдуть ся. — Що? — поспитала вона.

— Так саме... Усе гіршає — одкаже... Тай годї. Посидять, обіймуть ся, як на смерть, тай розійдуть ся.

— Отсе вже вона не переживе сієї ночи, — кажуть Павлови, — се вона сьогоднї така перед смертю, се й сон її смертний.

Він подививсь — вона наче тихо спала.

Стемнїло. Прибіг до Варки. Як він її обняв, вона вже догадала ся.

— Боже мій! Боже мій! — скрикнула, — коли-ж я одпочину? Коли муки тії перейдуть? Чи буде коли добро менї?

Дївчино! — промовив їй, — як воно нам само складаєть ся... Я гадав... я думав... на все піду, — аж ось менї дорога гладка...

. . . .

Уступає у хату Павло, — коли чує:

— Се ти, коханий?

Хотїв ступати далї — похитнувсь.

— Не говори до неї, — шепотять йому молодиці в уха, — стань так коло неї, постій...

Підвели його й поставили перед Галею. Вона як взріла — всьміхнула ся, дивилась на його поглядом своїм сьвітлим, тихим...

— Се буває перед смертю, полегкость така... — жебоніло поза плечима в Павла.

На ніч зостало ся молодиць дві. Галя незабавом знов спочила. Павло сів на лаві.

Молодиці шепотали ся довгенько собі, а там і поснули. Він без сну сидів усю ніч темну до білого сьвіту. На панщину не пішов, — „в мене жінка присмертна“, — одпрохав ся сим. Під обідню добу Галя прокинула ся, зараз покликала до себе Павла.

— Отсе вже й легш мені, легко зовсім, голубе мій, Коли-б іще в силу вбратись...

Усьміхаєть ся до його, говорячи.

Поминув сей день, поминула ніч — молодиці дивують та радіють: одужає Галя. У хаті загомоніли веселійш, не так уже по багату набігає одвідачів...

Павло, не пивши, не ївши, сном очі не осьвіживши, сидів, дожидав.

Вже три дні він Варки не бачив — не одходив од Галі...

А воно молоде, то швидко й виходило ся собі, оздоровіло; вже й у румянцях і весела — тішить ся тим, що він усе тут, не-

відхідно... Молодички нахожі його звичайненько на оздровленє Галине витають; чує він ізнову той голосочок веселенький у своїй хаті, та по кожній хвилинці сам собі визнає, що вона живе... вона не вмирала... не вмре... Й уростав із того визнатя гнів його на Галю, понимав його думу, наче-б то вона винна у тому була, начеб то її воля вмирати, чи жити...

— Отсе вже я устану, менї вже зовсім добре, — каже йому.

Він дивив ся мовчки на неї.

— З мене вже впрям ледащичка стала, а роботи такого є!

Він до неї приступив та взяв її за плечі обома руками міцно.

Ой, пусти, пусти! — промовила — як же бо ти кріпко!... В мене й у голові закрутило ся!

Він з якоюсь лихою втїхою дививсь, що така ще вона вутленька, хиленька...

— Ой, який-же бо ти дужий! Коли-б іще трохи дужче — задушив би мене на віки!

— Удушив би, кажеш?

— А то-ж!

Він споглянув ще на неї — вийшов, по дворі ходити став, думаючи, сумуючи, озираючись, наче-б то якого собі здобичу стеріг.

Ґукнула його Галя обідати,

— Чого се ти так задумав ся? Об чім усе мислиш?

— А все думаю, хто кого посідає — сильний безсилого, чи безсилий того?

— А вже-ж сильний безсилого!

— Чи правда-ж сьому? Кажуть, як маєш у руці що драгленьке то пустити мусиш...

— А схочеш, то й не пустиш. Хочеш — понївечиш і встережеш, як встерегти.

— Добре кажеш, Галю! Правду кажеш!

Засьміяв ся, а там знову задумав ся. Вже смеркало на дворі — вечір хмарний наближав ся. Здалека грім вигрімляв закотом, вітер гнав бурею.

— Друже мій, чого усе думаєш?...Скажи менї! знов Галя озвала ся до його.

- Що дужійш од усього на сьвітї?

— А нема над коханнє — промовила, горнучись до нього.

— Добре кажеш, Галю! Правду кажеш! — так їй знов одказує і знов засьміяв ся.

Щось грукнуло так по хатї, що аж шибки забрязчали. Галя вжахнулась.

— Що се такеє? Хто се так стукає?... Господи! Наче хату обворушило!

Здрігнув ся й Павло. Одсунув віконце — у тьмі щось мріло, кидаючись, бігаючи, наче що з землї хапало — збирало.

— Се так щось, — каже Галї, — може ворітьми вітер.

— Нї, нї! Піди та подивись, друже мій, що се таке...

— А бачу-ж, що нічого нема!

— Отсе, як налякала ся я!

— Відчинила двері — вітер як дмухне, — аж засвистїв; вона випустила двері з рук.

— Куди ти? — спитав Павло. — Не ходи!

— Я хотїла до віднючка у сїни, води у-нести у хату.

— Я сам тобі унесу, — не ходи!

— Вийшов у сїни з кухликом, кинув ся до дверей сїнешних, розчинив, виглядає, а йому просто два камінї, один по другому, летять. Один камінь поуз голову дзизнув, а один у праве плече дав, — він аж застогнав од болю.

— Варко! Варко! — кличе стиха. Нїхто не обізвавсь, побігло щось улицею.

— Він унїс води Галї і бере шапку.

— Куди се ти, Павле? — пита Галя.

— Треба менї!

— І пішов хутко.

Зостала ся Галя сама. Сїла вона шити. Шила та думала собі при тихому смутку. Відчиняла із часу до часу віконце — вдивля-

ла ся, прислухала — нічого не видко, нічого не чуть, крім вітру бушуючого...

. . . .

Наздогнав Павло дівчину коло двору вже панського.

— Варко! Тривай, зажди! — ледви промовляє вже: дух у бізї однявсь.

Схопив її обіруч.

— А що? — вигукнула дівчина, — одужала? На що-ж ти дурив мене, заводив?... Чому не прийшов до мене, не сказав менї? Я днї й ночі спожидала, я гинула — пропадала, а ти коло неї упадав там!... Чому-ж не говориш до мене? Промов, заговори!

— Видужала — одкаже їй.

— Се я знаю!... А скажи, що робити менї, скажи та навчи! Ти мене з розуму звів: тепер навчи, як бути менї — а сама не знаю!... Я собі смерти хочу!...

— Підожди, дівчино, — надумаємо.

— Думати? Се ти думатимеш, коли в мене серце тліє! Я вже думала днями й ночами... Чи знаєш ти, що я переплакала? Менї було жалко її... Було менї страшно... Я сумувала сумом об їй... От і виплакала, що одужала втїха моя!

— Були й мої днї, були й мої ночі! — промовив Павло.

Вона як впала коло його.

— Павле, коханий мій! — говорить, — чи знаєш ти, як я побачила вас у двох, як я побачила, що вона до тебе всьміхала ся, — я-б тоді обох вас вбила, як би примогла! Я тут поспитати бою ся, дожидаю; тебе нема, — я прибігла під віконце, чи не дознаю ся? Думала, що вже труна й охрести; жаль менї, острах менї... Коли-ж бачу — у купі!... Я тебе хотїла забити на смерть... Отсе-ж я тепер біля тебе, коханий, та здаєть ся менї, що я біля свого ворога першого... Я колись тебе зненавижу... Смерти забажаю тобі... Забий ти її, — нехай вмре! Я за що гину? Я щаслива буду з тобою, — забий її!...

IV.

Пізно вернув ся Павло до дому. Галя його дожидала, — сидїла, шила.

— Як же ти спізнив ся! — промовляє до його. — Я вже думала, думала — дожидала...

Усе-ж той таки голосочок ласкавенький і тії віченька любиві, тихі... Його серце мстиво якось стрепехнуло ся у грудях, як до ворога лихого.

— На що мене дожидати було? — зговорив гнївно, — чом же не спала?

— І не дрімало ся менї — отсе шила. Та як же менї було тебе не зіждати? Чи

заходив куди? — спитала; не сказав; попросила вечеряти, — не схотів.

Ходив по хаті, наче чого шукав. Далі сів у столу. Білий сидів, а очі горіли. Дививсь на Галю пильно.

— Чого так у мене вдивляєш ся, серце?— спитала його любенько.

Він устав, немов острахнувсь, щоб вона до його не зближила ся.

— Що шиєш? — каже.

— А се тобі сорочка.

— Добре, поший її хутче.

— О, я вже поспішу ся — поскрою ся! одказала.

Він усе по хаті знов ходить-ходить.

— А що се ти усе ходиш?

— Болить у мене голова.

Ох, наше лишечко! Може, я тобі води холодної подам?...

— На що? Само минеть ся: переболить тай годі. Аже-ж ти кажеж, що усе зле минаєть ся, усяке лихо, — казала, чи ні?

— А яь же знала? — казала.

— І все ще добра сподіваєш ся й доси?

— Сподіваю ся, мій голубе!

— А як іще погіршає? Пострівай лишень... Я не хочу сподіванок тих чути; а ти мені одказуй, я питаю тебе, — як усе гірш буде?

— Що тобі, моє коханнє? Чого се питаєш так мене?

— Ти мені одмовляй... Як буде гірше?

— Терпітиму, — каже, дивлячись на його обличчє збіліле, хмурне, із жалем та з неспокоєм.

— Терпітимеш? — вимовив гірко. — Ти скажи: — тобі, мабуть, здаєть ся солодко терпіти? Легко? На голову здорово, чи що?

— Тяженько терпіти, та я з тобою забуваю, що воно важко... Й не чую того, — єй-же Богу мойому!

— Дякувать тобі! — гукнув, — дякувать!

— Що тобі, Павле? — спитала вона, жалуючи його голоском своїм тихим.

— Нічого, ший собі, ший! А тобі не бажало ся ніколи кращої долі, житя веселійшого, Галю?

— А я, мій друже, я ніколи не мислила, не гадала об тому. Яке-ж иньше житє, яка друга доля, як не з тобою, не при тобі? Се й найлюбійша!

— То й не жадаєш собі нічого у сьвіті? Маєш добра усякого до-схочу? Нічого собі не жадаєш?

— Коли-б ти спокійнійший та веселійший став — того я жадаю, коханий!

— Лучче ти мені смерти попроси, — її вивіщуй, жалібнице моя!

— Борони, Мати Божа, сохрани! — крикнула журливо, — що се ти ізговорив?

А вмирати чи воно не гарно? Тобі десь не хочеть ся помирати?

— Не хочу вмирати! — одмовила.

— Чому не хочеш?

— Як се ти питаєш, Павле? Тебе покинути? І сьвіт красний і я молода!... Та як тебе покинути... Як недужа лежала я, та об сьоподумала — Господи сьвіте! Як жалко стало! Я не хочу тебе кидати, — я не хочу вмирати!

А як умреш?

— Я вже здужаю, я молода... Я Бога проситиму, щоб у сьвіті жити з тобою.

— Спасибі! Спасибі! глухо промовив, сам усе по хаті ходячи, усе чогось шукаючи, по всіх кутках заглядаючи.

— Чого ти шукаєш? — пита Галя.

— Нічого. Ший мою сорочку, — поспішай ся!

— Та шию-ж... Чого се так тобі треба сорочки тієї?

— Обнови заманулось...

Вона озирнулась на його з усьміхом, та як глянула — впустила і шитво з рук, — такий він стояв у неї за плечима, як з того сьвіту.

— Що тобі? — схопила ся, ссричала.

— Що мені? Нічого! — одказав, придержавши її рукою міцною. — Голова болить... Ший!

— Вже, мабуть, пізно дуже.

— Ні, ще не пізно.

А сам дивить ся їй в обличчє, у вічі... Які-ж тихі, які любячі!

Почала знов Галя шити. Павло на ході узяв сокиру, що з під лави насталюваннєм блищала. Знов зайшов од покутя перед Галині очі, знов на її дивить ся пильно; — вона підняла од шитва головоньку, глянула любо, всьміхнула ся. Він увесь затрепетавсь. Став ходити, носячи сокиру, ховаючи.

— Ший, ший! — промовля Галї.

— А я-ж шию, коханий!

Зайшов він од полу та з-за плечей як ударив її по голівці сокирою, ручкою, — тільки блисканула сокира, улучивши їй у головоньку, а вона й не скричала, тільки зітхнула тихо й скотила ся з лавки, як сиділа, з тими шитками у ручках збілїлих.

Павло її зняв і поклав на лаві і сїв сам біля тіла. Ніч ішла; хмари розривали ся — зорі блищали... Сьвітло у хатї сьвітило ся, — він сидів біля тіла, дививсь у личко — білїло й мертвіло; схилив ся до серця, прислухав — не чуло ся, брав за праву, брав за ліву

ручку — вона лежала мертва та холодна. Тоді він пішов, — замкнув хату за собою. Ніч після дощу сьвіжа була й тепла. Увійшов він у сад паньскй; ходив по саду, озираючи ся, виглядаючи... Нікого не було, Роздумав ся що дуже пізно, вже дівчина не вийде, що вона його й не дожида; тоді він, як звик до річки братись, так і тепер побрав ся з панського саду на річку. Він знав, куди Варка прати ходила, туди він саме прийшов і сів над водою, на березї, на камені. Сидів довго. Білий туман качав ся над річкою, ріка сивіла а з-за гори, з-за дубків молоденьких, зоряна стяга рожева зоряла ся. Він уставав, прислухавсь, дивив ся по сторонах усїх, та все одно думав: „Коли-ж вона прийде? Коли вона буде?“ Діждавсь — прийшла. Він кинувсь до неї, за руки схопив: — „Тепер будеш моя на віки!“

З острахом великим вона од його одсахнулась...

— Чуєш? Моя будеш!

— А жінка? — спитала, — самій страшно стало їй.

— Я забив жінку!

Вона скричала, вона похитнулась.

— Я тебе послухав: я її забив. Я й сам давно вже на те загадував — от же й счинило ся... Тепер ти моя будеш: ніхто не

розлучить, ніхто не стоїть на перешкоді. Треба її ховати швидче. Сядьмо, поговоримо. Нікого нема...

Сіла вона коло його на камені.

Він до неї говорив, як чоловік при добрім змислї, розсудливо, при тямі й памяти.

Дивилась вона на його, слухала, та як листочок тонесенький трусила ся. Стала вона плакати — він жалувать, вмовлять. Вона сліз своїх не впиняла-розливала ся: хотіла, щоб він не вгавав умовою, щоб її розважив, стишив.

— Ох, у голові менї мішаєть ся! — промовляла. — Я вже не можу...

Є такі люде, що невиносливі їм лихії муки, справжнє горе; поступають вони на все у сьвіті, щоб тому лиху свойому запобігти і як уже нічим, то й смерть їм лучча, ніж біда... Такі легкодухи, що в радощах та розкошах не має над їх, а в притузї вони як трава полягають. Така була й Варка: довела вже до краю, та сама не встояла дївчина.

— Говори, говори! Розважай мене! — просить його.

І розважив, розговорив її Павло...

По тих усїх вжахах і плачу, дївчина утомила ся — нездужала мов. Серце в неї вже не колотило ся, не горіло й не щеміло: хилив її сон якийсь, якесь невпокійне дріманнє...

V.

Павло знов прийшов до хати, пильно на мертву подивив ся і сів у столу. Було ще рано. Він то сидів, то у віконце виглядав. Сонечко підбивалось у гору. На вулиці чорна свита виявилась, одна й друга: замихтіли плахти, намітки, потупали діти: припало сьвято у той день — йшли люде до церкви.

Тоді устав Павло й собі, вбрав ся у нову кирею, червоним поясом підперезавсь, надів чорну шапку високу, ще оглянув мерлу, подумав тай пішов у комору. Приніс він із комори нову скриньку ковану залізом, постановив коло тієї лавки, де лежало Галине тіло і відчинив. У скрині були плахти, намітки, очіпки — усе жіноче вбраннє. Він де що вибрав — покидав на лавці, а потім зняв мертву з лавки, зложив долі, головою на скриню нахилив, встромив їй у руку синю запаску. Подивив ся, чи добре, чи гаразд усе і вийшов.

Побравсь до церкви, остояв службу. От люде вироїли ся з церкви; ідуть, гудуть, иньші до його обзивають ся, питають, чого він такий смутний.

— Жінка в мене нездужає тяжко, — одказує усім Павло.

А тут уже зараз молодиці — одна по-

чула, усї приступили: — „Знов нездужа? Знов лежить?“

Жалкуваннє та розпитуваннє од їх... Цїла купа проводить Павла до хати. А Павло, ішовши, одвіт держав на усї питання, слухав, які ради йому радили.

Одчиняє він хату, уступив, молодицї за ним всипали, а вона лежить... Порух великий счинив ся, плач ізняли, крик. Узяли Галю, поклали на лавцї, наливали водою, далї на руках, — сказали: мертва. А по улицї бїгли дїти, жінки ішли, поспішали ся чоловіки; двері хатнї настїж стояли: одходило й приходило до хати миру — хто хотїв. Молодицї небожчицю убирали. Павло сидїв на полу; поплїч сидїла коло його стара бабуся, розважала Павла, сама зїтхаючи; з другого боку сидїв чоловік, мовчки округи поглядаючи. Хата усе виповняла ся людьми, що надходили.

Дивили ся усї на покійницю. Лежала вона, — сказав би, спала, коли-б не така біла смертно; дивили ся на ту смужку чорну уподовж височка. Перші молодицї розказували, як увійшли вони з Павлом і показували скриньку, на яку вбила ся. Павло слухав. До його тулились із мовою, заходили з питаннєм. Иньші його, Павла, жалкували, що зостав ся самотний, от як сирота... Що вже не нажити

йому другої такої дружини... Иньші вмовляли не журить ся: не вернеш!

Павло усім одвітував звичайно, розмовляв до ладу, добре.

Впоражав ся з людьми за домовину; сьвічечки з молодицями ставляв над умершою, засьвічував, ходив прохать дяка — псалтирю вичитувать; він сам копав яму глибоку і сам на плечах труну ніс. Приходили люде до його — вітав; розмова йшла -- озивав ся; темна ніч наступала — на спочивок ішов, червоніло на сьвітаннє — уставав. Він як під землею ішов, аби на сьвіт вибратись, так в його одна думка була тоді: Галю поховати. Отже й поховали Галю і чорну над нею могилу висипали.

VI.

Вечір зимовий, зоряний. По небу кілька білих хмарок снігових набучавіло; носить ся сніг — то запорошить, то перейде, то знов запорошить і знов перейде. Тихо усюди й біло й морозно. Оддалеки блимає огник на селі з двох оболонок — то в одній хаті сьвітить ся на досьвітках.

Коло панського саду Павло давненько дожидає. Озираючись жахливо вибігла його дівчина.

— Я на сю неділю старостів слатиму, Варко! — промовля Павло первим словом.

— Зажди, зажди-пори! Люде судитимуть: не свого часу. Нехай забудуть ся... Нехай забудемо ся й ми трохи!

— А ти забуваєш?

— Я не хочу нагадувати... Я розважаю ся, яко мога...

— Ні, Варко! Я ждати не буду, не хочу... У неділю старости від мене будуть...

— Зажди! — просить, — погадай... Зажди ще трохи...

— Щож? Докіль ти думатимеш? Доки розважатимеш ся? Треба тобі знати, що в мене розваги нема і забутя нема.

— Та годі бо вже, годі! Нехай так буде, як буде, як сам ти знаєш.

Замовкли, стоять. Він у мислях сутрумих, вона в боязких.

— Павле! Ти свою хату не поваруєш ся спродати? Ми собі нову купимо, — каже дівчина.

— Добре! — подає одказ Павло.

— Ти попитай людей нишком, — може хто з селян спродує свою, — чуєш? Розпипитаєш ся?

— Добре! — одмовляє тим таки словом ізнову...

Поміж другими хатами у селі стояла

собі хатка престаренька, похиленька, та жив там у їй веселий, бравий чоловік Лукаш Каролець із жінкою.

Жили вони собі у согласці і нічим не журились: ні вбожеством своїм, ні так бідою, що люде самі собі часом зібють, або із боку прийде. Він поневіряв усяке лихо словом веселим, вона — розсудливим. Нема хліба — бувало того не помалу, — то Лукаш й каже:

— А що, жінко, нема хліба?

— Нема, чоловіче!

— А в тебе нема копієчки про смерть?

— Нема й про смерть?

— Є, то розійдеть ся, а нема, то обійдеть ся!

— А вже-ж, як нема, де взяти? То нема — обійдеть ся.

— Хіба зажуримось?...

— А що по журнню? Не що воно порадить! Не лад і журить ся!

— Хіба людей попросимо?

— Убогі не мають самі, а заможні скривлять ся. Не впала і людей прохать.

— Так води напиймось!

— Се можна — спити водички! То й напиймо ся собі на здоровячко!

Так вони й жили собі, своєі біди не спотворуючи. Та такі-ж то обоє румяні та повновиді, коли-б бачили! Завсіди в їх для

кождого слово привітне, жваве, погляд веселий. Він ходив старостою по весіллях у добрих людей, а вона свашкою запрошала ся.

Увійшов Павло у їх хату — Лукаш сидів на печі, точив веретено, а жінка коло вікна шила. Жваво та весело розмова у їх ішла.

— Милости просимо, садовіть ся! — витає Лукашиха Павла.

— Вашої милости просимо! — крикнув Лукаш із печі, — яка доля добра до нас занесла? Сїдайте-ж! От як бачите, — в нас любо та мило: й бити нікого і взяти нічого!

Павло сів.

— Я до вас, дядьку, — каже Лукашеві; — я до вас діло маю.

— Вже я довіжую ся, прочуваю, добродїю мій! Якесь хороше та веселе діло маємо?

— Хочу оженитись: прошу вас за старосту, коли ваша ласка.

— Добре, братїку, добре! Кого-ж сватати-ме-мо?

— Варку Линівну.

— Отсе, дружбо! Де-ж вона така? Я не знаю, хоч таки добре у цікавого вдав ся.

— З панського двору...

— Егей, се заїжжа, пташка залїтна!

— Я її знаю, — озвала ся Лукашиха, — їй хоч би за гетьмана, то не страшно.

— Чи я її коли бачив, не пізнаю яка, — бо вони із двору усе юрмою ходять: от хоч і на вечерниції — ціла юрма прискочить.

Вона од усіх найкраща. Та отже була вона на весілї у Совлука, — висока дївчина, чорнява, у коралях.

— Го-го! Тепер уже я знаю, яка краля! Коли-ж се ви зізнали ся, брате, що ніхто й не зміркував із добрих людей?

— Вона, славлють, заможна, — каже Лукашиха.

— Вбоїть ся за небагатим бути, небога, чи що? Сі багатирі усього лякають ся, побіденні душі, єй-же Богу!

— Чому-ж не піти, коли вподобала, — каже Лукашиха.

— А ось він, мабуть, зна, чи вподобала, — одказав Лукаш, моргаючи на Павла, — наше діло — із Богом і з доброю долею поберемось у хорошу годину...

Заставав Павло Варку, пани не боронили, весіллє одбуло ся.

Вповало ся Павлови, що зітхне він легш у сем'ї. Прагнув він, треба йому було конче когось при собі мати, душу жваву, голос живий чути.

VII.

Як уже одгуло весіллє, зостали ся молоді самі у хаті...

— Жінко! — каже Павло — люба моя, кохана! Подивись на мене! Розмов ся зо мною!

Бере її за руки, обіймає. Ніколи ще й разу вона його не бачила, щоб він був такий щасливий та веселий. А вона була й смутна, й неспокійна.

— Павле, — каже до його, — тобі не страшно нічого?

— Не нагадуй про страхи: поминули ся вони. Я тебе кохаю, тепер мені житє із тобою.

Я бою ся, Павле! Як же бою ся, що люде дізнають ся! Так мені й бачить ся, й чуєть ся, що найдуть купою у хату, покличуть нас голосами...

— Не дізнають ся люде, — байдуже мені за люде!

— Добре тобі! Я схну од думок та гадок із того часу ще... Боже, мій Боже! Що-ж, як довідають ся!? Яка ганьба! Який суд!

— Я не бою ся!

— Зашлють нас...

— Я не бою ся!

— Вона тоді заплакала слізьми.

— Ти, мабуть, нічого у сьвіті не боїш ся, — промовила до його докірливо.

— Я своєї душі, сам себе бою ся! — одказав їй на те тихо, повагом, що аж їй самій страх у серце вкинув ся, наче до неї який дух, мара несьвітня озиваєть ся...

— А чого-ж ти сам себе боїш ся? — поспитала його вся переполошена.

— Мені усе йде голос, що вже він до віку не озветь ся, а я його чую — моя душа холоне...

— Господи! — покрикнула затрусивши ся, — вона приходить до тебе! Вона до мене прийде!...

— Ні, не приходить вона...

— А ти-ж голос чув...

— Годі, годі! Усе вже те оддаліло-проминуло, — забувай тай кохай мене...

Вона й рада, — рада розважитись, раднійша забути...

Поки із ним, при йому, то й нічого, — очи сьвіт бачать, зостанеть ся сама — боязка та лихо їй. Вийде між люде — здаєть ся, що на неї дивлять ся усі пильно, що про неї говорять усі, — і стоїть вона наче от людина у чужій одежі багатій, посоромно хапаній, сама бідна і ганїбна; що от оступлять її осудливі, немилостиві й праві душі і нікуди їй вже бігти буде... І поспішала ся вона од

людей геть до дому, до своєї хати. І в дома їй радощів не було; не було й тихого спокою. — Часом в їй було жаданнє незмірне покинути і дім той і Павла, — усе, що доти вона знала й бачила. — „Куди-ж я піду? Де-ж я подїну ся? — думала тодї, — хто мене розважить? Хто ізглянеть ся на мене? Всюди буде менї ще гірше... Піду до дому“... — тай пішла до дому.

Продав Павло свою вбогу хатину; купила молода жінка хату нову, хорошу, на другім розї села. В їх город великий і садок добрий, а поза садком лани буявіють широкополі, степ без краю, зелені та мякі луки понад річкою, темні луги з дібровами: вільно й любо дихнути, вільно й любо глянути!

Молоді живуть за стїнкою. Анї їх у людей, анї в їх людей не видно. На веснї, що всї тодї й бідні й багаті піклують ся, роблять, — коло їх двора анї гласу, анї гомону. Садок пороста травою високою день-одо дня: нї стежечки, нї доріжечки; город глушіє, буряном понїмаєть ся земля родюча. Не дбає нї на що молода господиня. Одна скопана грядочка в городї, тай покинута; лежить і заступ кинутий. Сумно чорніє город між зеленими вербами; налетять горобцї тай сварливо цьвірчучи у гору шугнуть із пустого городу. Тільки що соняшники некохані, непрохані

ростуть собі, уганяють одно перед другим вище та вище, та будяки, колючки стремлять на просторі, та глуха крапива купчить ся... Що не йде мимо їх двору господиня, свойому господарству добра, то стане, погляне тай головою похитає, а йдуть дві — у двох подивлять ся та посудять... Одмовляла ся Варка недугою, ніби усе не здужає вона і бачивши, як збліпла вона, як змарніла, можна було віри поняти, а віри чогось не няли їй. Не диво завести чоловіка десятьох, а у весь мир трудно. Бува там у громаді, якесь знатє потайне, що прочуває непевну правду до разу. Бо-зна звідки, бо зна від кого першого, а візьметь ся й обійде скрізь; так і се: не знать, звідки і ким, пронесло ся, що в Павла у хаті не добре... — „Люде говорять", — кожне примовляло, — „од людей на миру чули". — І люде стали собі сторонити ся їх, стали цурати ся.

Чи помічав Павло, чи ні, — не казав того, й нічого не казав...

— Варка побивала ся й жалувала ся перед ним, — він тоді умовляв її, як завсіди і розважав; доводив їй розсудливо усяку річ, заспокоював. А сам сивів він, сивів прикро і все у думі, як у хмарі, ходив.

— Чого се ти усе думаєш? Коли вже ти перестанеш того думу?—дорікає його Варка.

Він і словом не озветь ся, а наче од сну прокинеть ся.

— Отсе! — покрикне вона в гнїву в досадї, із плачем, — оте, житє менї, лихо менї! Ти мою голову занапастив, а тепер словом не хочеш озвати ся до мене! Не такий ти був, як присягав ся любити, як морочив мене, поки й сьвіт завязав менї білий.

Він і стрепенеть ся од того слова її і мов очутїє, заговорить до неї, жалувати стане, кохати тодї...

Пани під той час з'їхали у гостину, кудись на чужу сторону, до якихсь там своїх родичів: у дворі стало вільнїйше і двораки себе розважаючи, що вечора танцї завели та гуляння. Усї молодицї та дївчата були там знайомі Варцї, все подруги давні, з однїєї сторони: вони ще її не цурали ся, — стали зазивати її на свої музики, стала Варка ходити у двір...

Так, у дворі, між челядю, їй наче дихало ся легше: вона прислухала ся до жартів веселих, до того гомону, до танцїв придивляля ся й сама у танець ішла інодї, — і забувало ся часом їй усе-усе, що душу давило і сьміяла ся вона з иньшими і мову знаходила... Все на спокій, на спочивок йшло по музиках; схаменувши ся, бігла й вона до дому, обмираючи, свою тугу проклинаючи, що по-

пустивши їй зітхнути ся, міцнійш іще, мабуть, вхопляло ся за серце...

І на здив було усякій душі оглядати, як на усю садибу їх, на усе житовя, пала пустиня: і на ту хату нову, не білену давно, не прибрану, на той город не скопаний, не обсїяний; той садок не прикоханий, що усього-б тут у три щити на тихе та на любе житє, а чоловік сам занедбав, одцурав ся всього!... Причинені ворота, тай увесь день так стоять; раз одкинуть ся — стоятимуть і ніч настїж. Коло клунї пашня потрушена; з пів сніпка чи збито, чи не збито, а забуто й покинуто... Коли що й робить ся, то видно, що не для свого спожитя, не для себе, а так, по звичаю, — аби робити. Раннїм ранком виходить із того двору чоловік на роботу панщинну; іде він, поспішаєть ся; виходить за ним і молодиця. Між люде він наче не бачить нїкого й не чує, а сам не озираєть ся; вона ж у тривозї сумній, вона стереже ухом кожнїсеньке словечко, перехоплює оком усякий погляд, сама на лиці мінючись. От уже вечір. До дому повертають у двійзї, мовчущі, як земля, не забувши смутку, забувши речі... Увійшли у свою хату — вона боржій до вбирання, в краще передягаєть ся, — він тихо десь сяде. Вона убралась, біжить із господи собі у розщебані двері — і він вийде, дивить

ся навкруги, не бачучи нічого, — не зна сам, по що увійшов у хату; не зна, чого вийшов.

Чи посяде на призьбі — і знов задумав ся. Чорні його брови, а голова вже, як сніг, біла; мужнє й поважне обличчє, обличчє мощі й сили, а щось таке полягло на обличчю тому, що походить він бодай не на дитину хирну... Се як вода сильна, що колись кручі, береги вирвала, роблячи, а се вже у землю увійшла, усхла; без розливу і без плюскоти вже точить ся ледви ще видная, та вже не чутна...

І сидить він собі так на призьбі, часу не міркючи, — коли сидить годинѧ, коли і ніч-ніцьку. Й не счуєть ся, не схаменеть ся сам; обудить його, як що перепурхне, або шелесне, чи який гомін оддалеки, чи голос, — увійде до хати, й наче забув, чого уступив — дивить ся і знов сідає де і почина знов думати та думати. А Варка у дворі що вечора: той вже двір за втіху їй став єдину; там її порада, там її одпочинок увесь; чи добре, чи не добре се було — вона того не питала ся, вона й разу об тім не подумала, не помислила. Що вона там чула, що бачила — усе вона залюбки приймала; вона собі не жадала ні слова звичайного, ані доброго навіть: їй тільки у жадобу було людські голоси чути, щоб глушили мислї її лихі і таке, що за колишнїх часів живим би її вразом вра-

зило, тепер таке її тішило і сьміяла ся вона на одвіт... Їй не зачувалось, що вона йде усе нижче, та нижче; а хоч коли й шаснула їй по душі така думка, — вона на неї рукою на віки махнула, легш їй було у безодню углебати неуважно, ніж на кручі висіти обмираючи...

VIII.

Перейшло місяців зо два таких, що вона більш у дворі прожила, як дома. Повернулись пани на державу, — і усі музики ті й танці як вода умила. Варка все таки ще ходила туди із вечора, та вже там не так її приняли: усі стояли за ділом своїм, хто насторошений своїм клопотом, хто втомлений до осоруги на сьвіт цілий, — зі своєї досади; стали чудувати ся з неї не помалу: чого-б то отак притягнутись їй у двір? Чого їй такечки занадитись? Чого сидіти отакеньки руки склавши, не мавши ні діла собі, ані розваги? Чого се вона із дому лихом утікає?

Що Варці на таке слово одмовляти було? Пішла вона на господу. Одпровожали її хто сьміхом, хто кивом, суговорю, а хто дивом щирим у дві оці...

Важко-ж їй було той вечір перший дома, без людей, без гомону людського понивати. Сум тяжкий їй серце аж трощив; хотіла вона

робити була — не взялась: усе постиле, й руки трусять ся. Павло сидів собі мовчки, тихо; пильно вона на його зирнула й пита:

— Павле! Чого се ти сидиш, як заворожений? Ти не втомив ся?...

— Ні, я не втомив ся, — одказав їй.

— Чи ти здужаєш?

— Здужаю.

— Павле! — скричала несамовито у тріво̂зї — може люде дізнались?... Ти не боїш ся?

— Не бою ся.

Вона у куток закуталась, очі заплющила — болем їй голова боліла, у стук серце стукало. Не довго-ж засиділась — знов схопила ся до Павла.

— Кажи менї слово... Слухай бо... Ти не здужаєш?... Не здужаєш, — боїш ся?

— Не здужаю... бою ся, — одказав так же само без уваги, як перше.

Вона побивала ся перед ним, вона ридала, — він дивив ся, як дивлють ся на те, на що нема вже ради; вона йому дорікала, вона його кляла-проклинала, — він чув, мабуть і розумів, до серця-ж те все не доходило йому. Слухав її уважно і дивив ся на неї пильно; а чув наче і бачив щось иньше душею...

До сьвіту плач її по хатї, до сьвіту каяннє і допріки, — тодї вже вона сном зне-

могла ся, а йому все сну не було: він сидів так і перед сьвітом, як із вечора, — поки аж день забілїв — на панщину пішов.

IX.

Страшне житє почало ся Варці: нікуди на сторони одбавитись і нічим лиха втушить; і він, що на його сподївала ся, що уповала, — він став тихий та плохий, як сирітська дитина не поратована. Даром вона картала його, дорікала, сварила ся, даром насьміхалась йому тим: він слухав і одмовляв, наче-б так про кого говорило ся, невістного, невідомого, що все однаковісїнько йому, чи так, чи може інак...

— На що-ж ти вбив її, на що, коли так гинеш за нею? — погукнула на його Варка.

Він увесь затрусив ся і слїзами вмив ся. Плакав дуже, плакав сильне, як дївча молоденьке. Варка ізлякалась слїз тих більш усього на сьвітї, — в неї серце упало, гнїв розпав ся увесь, острах душу поняв. Не счуваючи сама, що робить, кинулась до дверей, защіпнула двері, кинула ся сльози йому втирати, вговоряє — благає не плакати...

Він усе плакав, не вгавав довго, до втоми...

Варка вже ходила, як чоловік той, що

всї шляхи, всї дороги загубив, що вже нікуди йти, та й сам не шукає — годї.

Инколи нападав її якийсь гнів немошний, що розшибала ся вона та плакала ся не обрадливо собі...

Павло-ж усе становивсь пліхший. Їй було важко на його й подивитись, — бігла від його на другий кінець хати. Все те їй забуло ся, як колись вона його кохала, як сподївала ся собі милого щастя від його, — тепер уже він їй перед очима — як усього її лиха не погамованого зачіпка.

— Іди бо, йди геть, — гукне на його, — іди собі з очей!

Він зараз одходить собі у куток — сїдає.

— Чого такий сидиш? Ой я нещаслива! Чого ти менї лихо моє нагадуєш?

— Я не нагадую нїчого, — промовив він.

— Та не словами нагадуєш, іще гірше — сам-собою.

— Я не нагадую, нї, не нагадую, — одказує тихо.

— Чого такий? — причепила ся одного ранку. — Люде вже й так кивають... Чи ти вже мене узявсь нароком занапастити, людям на суд подати?

Він береть ся за шапку. Схопила його за рукав, — не пускає з хати.

— Пусти, — просить ся, — вже менї на панщину йти.

— Ти скажи, скажи, за що ти мене занапастити хочеш? Який ти між челядь ідеш? Там усього приглядають, усе примічають...

Йому наче яка порада свинула сьвітом — стрепенув ся він:

— А чи не порадять менї люде? — прорік.

— Як? У чому? Що таке замислив ти? — гукала-питала.

Він міцно стенув ся з її рук, зірвав ся, побіг улицею; вона була за ним кинула ся, та заздріла, що виходять иньші люде із хат — кинулась знов назад, до свого двору, у хату, забила ся у куток, як дитина з переляку і дослухалась ізвідти: як гуде улиця, що буде?

А люде йшли на панщину; усе більш та більш їх збиралось, збивалось у купі, — і чоловіків і молодиць, парубків і дївчат, — чули ся молоді жарти веселі, оханнє голосне між молодицями і річі поважні в чоловічій купі.

Павло надбігає.

— Люде! Люде! Громадо! — гукнув іще оддалік.

Усї його обступили, усї дожидають, — тихо стало, як у темнім лїсї.

— Я забив свою жінку! — промовляє Павло до кожного, — я свою жінку забив!

Ой, лихо! Ой, біда! — покрикнули жіночі голоси. Чоловіки й парубки присунули до Павла ближче.

На той гомін явили ся діди сиві — громада уся зібрала ся незабаром. Улиця у продовж людьми заступила ся. Молодиць і дівчат одтиснули далї — там вони тужили і вжахали ся, пручались цікаві, щоб ближче, — їх знов одтискали далї. Громада стала на улиці, на серединї. Павло перед нею.

— Як то було й по якому? — став Павла питати дїд сивий, дивлячись йому в вічі своїм оком соколовим.

Непевним голосом став Павло на питання розказувати. Громада слухала. З жіночої купи викрикувала раз-у-раз то до Бога, то до людей. Спершу думали, що згублена Варка, її оплакали; хоч і невлюбима вона була, так нелюбє забуло ся — лиха доля тільки на той час вважила ся; а як учули правди — Господи, який рух та крик, та плач ізняв ся! А коло самого Павла усе мовчки стояло, не поводячи й бровою.

Став він плакати дуже.

По його визнатю, подумавши, стала громада радитись — що робити?

Павлу звязали руки, послали повідача до двору панського; послали людей до Павлової хати Варку забрать. Знайшли її у хатї,

у кутку, стали брати — вона одбивала ся, мов орлиця дика, не хотіла іти, поки сили своєї, — тоді вже посланці взяли її та попід руки привели, наділи залїзо на неї. Посадили її ув одну хату, Павла у другу. Він усе плакав, — де вже тії у його й сльози брали ся! Хто до його заглядав у двері, хто промовляв до його, він до того руки простягав, наче поради прохав. Що питали, на все одмовляв з покорою.

Вона-ж очей не піднимаючи сиділа, слова не одказуючи на питання, — сиділа як камяна; а то разом стрепне залїзом, залїзо забрязчить на їй, — і рвонеть ся, як навіжена, тай знов обмертвіє, наче замре на смертну годину.

Тим часом повідачі управителю розповідали. Не няв віри управитель, — сам на село пішов: бачив Павла і чув од його сам усе. Казав убійника стерегти; сам тоді до пана, — оповідав панови.

Клопіт счинив ся такий, що Господи! Усяко розважували, міркували ся, дивували. Ніхто у той день на панщину й не брав ся, а тяґнулись до двору панського — що буде.

— Дворак верхи кудись скочив і повернув ся незабаром, а за ним у тропі лїкар прибіг, — жив тут не далеко у пана одного

він порочно. Управитель його стрів на рундуці, підвів до покоїв.

Через малу годину вийшов знов лікар той з управителем тай на село пішли. Люде за ними купами вироювали ся, — дарма тоді гукав управитель, щоб на панщину йшли: ніхто не слухав, усі таки за ними ринули.

От привів управитель лікаря того до Павла, і став лікар Павла спитувати: літ йому скільки? Чи добре йому спить ся? Чи не находять на його страхи?

— Мені, — каже, — літ двайцять і вісім. Сну не маю.

— А страхи, страхи находять на тебе?

— На що таке мене питаєте! — промовив йому Павло, плачучи.

А люде не потовплять ся — аж у дверях слухають, дивлять ся...

— А що, Мирон Іванович? — говорить тоді голосно управитель.

— Не повно ума, не при тямі, — одказує йому той.

— Ге! Чуєте ви усі? — гукає управитель на людей.

Ропчучий гомін загучав; скрики почули ся.

— Тихо! — гукне знов управитель, — слово до громади!

Стало тихо.

— Сей Павло ума рішив ся, от сам на себе і зводить лихо, -- чуєте?

— Чуємо кривду!... Неправда! Неправда! Шкода морочити! — одгукнули йому.

— Що? Говорю, — не при тямі він; бо хто такий дурний буде, щоб сам на себе визнавав таке?

— Чи розумний чоловік! -- вирвав ся з купи чийсь молодий голос, як у дзвін.

Управитель став дибки, тільки не міг пізнати того, хто до його озвав ся, похвалив.

— Отже треба його глядіти, поки що, а я панови іду обвістити причину. Ходім-те, Мирон Іванович:

Мирон Іванович до дверей, тай назад. Люде стіною перед ним стояли. Управитель, поглядаючи скоса, усе бачив, тай каже:

— А ну-ж бо: Одступіть ся, чи ви добрі, чи цікаві люде...

— Не одступимось! Нехай пан лікар по правді говорить. Нехай правда буде! — загуло звідусіль.

— А що се ви пану лікарю віри не ймете? А що се ви, суперечити схотіли? А як суд наіде, то кому лихо буде — чи пану лікарю, чи вам? Вам би радіти, що так виходить ручко, а ви кракаєте, як ворони.

А справника хочете? Усї будете повиноваченi до одного!

— Не вбоïмось того! Нехай таки буде правда! — покрикували люде.

А пан лїкар стриб вiкном, та як той заïць улицею, тiльки пiдскакує. Добре бiгав!

Парубки були за ним кинули ся, так вiн схопивши у руки по каменюцi, став на вiдборону. Парубки собi стали, а вiн знов припустив бiгти — i утїк.

Обступили тодi ближче управителя.

А чого се ви на мене налазите, — говорить вiн, — я не буду втїкати, не бiйтесь. Чого сьвiтите на мене очима? Може ви мене забити хочете? Бридка менi смерть, — ну, та все колись умирати треба; я-ж до того хорiю усе на боки, — кажуть, що недовго ряст топтатиму й так: коли допадає вам, загубiть мою душу. Я погину один, а ви за мене усї; а дiточкам моïм пан щось придiлить за мою смерть...

— Iди, iди, до смерти ще не готуй ся, — загомонiли розступаючись люде.

— Слухайте-ж моєї ради — покиньте того Павла навiженого: нехай йому всячина! Нехай вiн буде в нас скажений, — се безпечнiйше; а то усїх засудять... Погинемо, як гуси . . .

А Павло, не слухаючи, тільки сльозами вмивав ся.

Так і порішили, щоб його божевільним пославити, бо з судом, мовляли, як заведеш ся, то й правих засудять.

Управитель велїв Павла до хати одвести і наймав, хто схоче, з села за сторожу при йому стати і плату давав добру, — тільки що нїхто не схотів. Довго управитель і сварив ся і умовляв людей, — вони далї й слухати його не стали, пішли геть.

X.

Варку тож зараз випустили. Як побачила вона, що вже на волю її пускають, — бігти кинула ся куди очи спали, — на силу її зловили: став їй управитель розказувать, — вона наче не розбирала, не розуміла, усе рвала ся бігти від його, а як уже утямила гаразд, що її не закують, що її не винять, то — Господи сьвіте! — що їй тодї поробило ся! Руками обхопила тин коло хати, цїлує та плаче та кричить, Бога хвалить, людям дякує, усїм до ніг упадає.

Казали її завезти десь у иньше, в далеке, село. „Добре! Добре! — промовляла — везїть! їдьмо! Добре!“ Хапала ся їхати так! Їй кажуть забрати своє збіже, а вона: — „Добре! добре! як же!“ — а нїчого не забрала, та тільки усе порозкидала. Не вважала, що всї люде коло неї понурі й осудливі. Не спомянула про Павла й разу тай не казала иньшого слова, як: — „Добре! добре! колиж повезете? — Як уже віз під хатою став,

скрикнула радісно, кинула ся швидко у віз той... Поїхала...

Люде вийшли дивити ся, як її селом везли, — звісно уже, які цікаві вони й на лихе, й на миле й на страшне. Діти малесенькі кричали їй у слід: „Бувай здорова!“ поки не пригорнули їх матері, спиняючи; вона-ж їхала, у велику хустку завернувши ся, кивала головою, бистренько, невважливо як ті, що дуже куди поспішають ся; дивила ся — дивила ся вперед себе...

А Павло сам зостав ся. Він уже з Варкою не бачив ся й не прощав ся. Як почув, що вже поїхала, тільки голову підвів тай знов схилив — слова не промовив.

Як схотїли, кажу, так і спорядили. Він сидїв у своїй хатї за божевільного. Десь вишукали — наняли парубка за їм ходити — ніби то, що жалко бідного чоловіка. Здаєть ся, опасували ся, щоб не заподіяв собі смерти, бо дуже він уже тужив; так тужив, так тужив! А тихий до всїх, покірний!

Парубок не довго прожив при йому, покинув. „Се, — казав, — се нещасливий зовсїм чоловік: він мене на віки вже засмутив; піду — розважу ся!“ — І пішов бідувати, добру плату занедбавши.

По часї, зобачивши, що Павло „смирний, дали йому волю ходити, куди схоче, по селї; далї управитель його покликав робити в свойому городї, — на панщину його не брали, — то він став робити знов. Робить із ранку до ночі, без одпочинку, без перестанку робить-росить, сумуючи тяжко. Сам ні до кого не обзивав ся, немов не сьмів, а як коли до

його хто обізветь ся, то такий він вдячний, радий такий!

Сам на самоті ніколи не хотів зоставати ся, а все туди рветь ся, де люде; хоч із далека стане, дивить ся як ходять, прислухає як гомонять... Нещасливий чоловік частенько було приходить, як хто до його добрий, тай просить ся: — „Нехай я у вас заночую!“ — Пускають його заночувати добрі люде — тішить ся. Було дітей до себе прикликає, пташок приманює — тішить ся, як до його біжать, як линуть...

Одного разу Павло робив у дворі у управителя і управительська дочка маленька грала ся з утятком, жалуючи та пестячи, поки аж утятко не вдушило ся. Тоді вона побивати ся та оплакувати дзвінким голосочком. Павло зближив ся та як побачив — втікати, втікати... Стріли його люде, спинили, — білий, зрошений сльозами ревними, трутить ся ввесь...

Опісля, як було побачить тую дівчину, білїє. тїкає геть.

Жив він так роки, поки його туга не звалила — зліг умирати. Як тужив він! Як він плакав! Усе просив: — „Живі люде! Ходіть на мої гробки! Будьте милостиві, ходіть на мою могилку! Гомоніть, як я лежатиму!“

Тяжко й сумно вмирав, плачучи.

Перечуло ся в нас об Варці, що жива й хороша, що забула лихо, забула страхи усї свої, що красуєть ся на вечерницях, що збираєть ся заміж...

З друкарнї А. В. Кисїлевского і Ски в Коломиї.

